

Jarosław Jarząbek

"Współczesny Iran : Źródła i konsekwencje rewolucji", Nikki R. Keddie, Kraków 2007 : [recenzja]

Wschodnioznawstwo 2, 353-358

2008

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Nikki R. Keddie, *Współczesny Iran. Źródła i konsekwencje rewolucji* (tytuł oryginału: *Modern Iran. Roots and Results of Revolution*, przekład Ivonna Nowicka), wyd. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2007, ss. 377 (Jarosław Jarząbek)

Wydana w 2003 roku nakładem wydawnictwa Uniwersytetu Yale praca Nikki R. Keddie została przełożona na język polski przez Iwonę Nowicką i w roku 2007 ukazała się na polskim rynku wydawniczym. Liczba ukazujących się w Polsce publikacji naukowych dotyczących problematyki bliskowschodniej, w tym również Iranu, jest nader skromna. Wśród prac wydanych w ostatnich latach uwagę zwracają pozycje publicystyczne, świetny *Szachinszach* Ryszarda Kapuścińskiego czy też *Szatan wraca do Iranu* Wojciecha Giełżyńskiego, pozycja nie tak sławna, ale niewątpliwie bardzo interesująca. Z prac stricte naukowych uwagę zwracają dwie ambitne próby podjęte przez rodzimych badaczy: Mariusza Hofmanna *Regionalne oddziaływanie Islamskiej Republiki Iranu* oraz Małgorzaty Stolarczyk *Iran. Państwo i religia*¹. *Współczesny Iran. Źródła i konsekwencje rewolucji* jest książką o tyle różną od wyżej wymienionych, że z naukowego punktu widzenia stara się kompleksowo wyjaśnić zjawiska i procesy polityczne, społeczne i ekonomiczne, zachodzące we współczesnym Iranie. W swoim założeniu praca ta ma być kompendium wiedzy, odpowiadającym na pytania dotyczące zarówno wewnętrznej, jak i międzynarodowej sytuacji Iranu ostatnich dziesięcioleci. Dotychczasowy brak pozycji o podobnym charakterze na polskim rynku dostrzegło również Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego, które postanowiło dotować ją jako podręcznik akademicki.

Autorka, Nikkie R. Keddie, profesor historii na Uniwersytecie Stanu Kalifornia w Los Angeles, po raz pierwszy wydała tę książkę, będącą, jak sama pisze, owocem jej ponad dwudziestoletnich badań, w 1981 roku. Recenzowany tutaj tom jest wydaniem poprawionym i uzupełnionym przez autorkę w roku 2003, a przetłumaczonym na język polski przez Iwonę Nowicką i wydanym przez Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego w roku 2007. W stosunku do pierwszego wydania praca wzbogacona została między innymi o trzy całkiem nowe rozdziały dotyczące polityki i gospodarki za rządów Chomeiniego i w latach pochomeinowskich oraz współczesnego społeczeństwa i kultury irańskiej. W innych rozdziałach autorka wprowadziła

¹ R. Kapuściński, *Szachinszach*, wyd. Czytelnik, Warszawa 2007, W. Giełżyński, *Szatan wraca do Iranu*, wyd. KAW, Warszawa 2001, M. Hofmann, *Regionalne oddziaływanie Islamskiej Republiki Iranu*, wyd. Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, Kielce 2002, M. Stolarczyk, *Iran. Państwo i religia*, wyd. Dialog, Warszawa 1997.

kilka zmian i poprawek, przeddefiniowała wnioski końcowe oraz uzupełniła bibliografię i przypisy.

Cała praca ma układ chronologiczno-problemowy, z jednej strony dając czytelnikowi możliwość analizy „źródeł i konsekwencji rewolucji” z perspektywy historycznej, z drugiej zaś pogłębionych studiów nad konkretnym interesującym go zagadnieniem. Rozpoczynający pracę, krótki rozdział pierwszy opisuje historię Iranu oraz jego religię i społeczeństwo przed rokiem 1800. Znajdziemy tam podstawowe informacje na temat rządzących krajem dynastii, zarówno perskich, jak i obcych, jak również nieco szerszą analizę roli dwunastkowego islamu szyickiego w życiu, historii i rozwoju społecznym Persji/Iranu. Kolejny rozdział *Podwaliny dziewiętnastowiecznej Persji* jest już dogłębną analizą sytuacji społeczno-gospodarczej kraju oraz wpływów, jakie w tym okresie zaczęły nań wywierać państwa europejskie, w tym szczególnie Rosja i Wielka Brytania. Okres panowania dynastii Kadżarów (1796-1890) to z jednej strony dość nieudolne próby reform, z mniejszym lub większym zaangażowaniem podejmowane przed kolejnych władców, z drugiej zaś rosnące wpływy w Persji dziewiętnastowiecznych mocarstw, Rosji i Wielkiej Brytanii, które wkrótce przerodziły się w zaciętą rywalizację. Doprowadziło to do sytuacji, w której, jak zauważa autorka, „...w końcu XIX wieku zarówno Brytyjczycy, jak i Rosjanie mieli znaczny udział w gospodarce i polityce Persji, w niektórych dziedzinach równoznaczny z prawdziwą władzą nad tym krajem”.

Obca dominacja, a w szczególności polityka rozdawania Brytyjczykom i Rosjanom koncesji i przyznawania monopolu produkcyjno-handlowych stała się przyczyną powszechnego niezadowolenia i coraz większych protestów ludności. Doprowadziło to nawet do trwającego przez pewien czas, dość zaskakującego pojednania prozachodnich, świeckich reformistów z ulemami stojącymi na czele grupy duchownych przeciwników władz. Jedną z konsekwencji fali protestów była zgoda szacha Mozaffara ad-Dina na utworzenie w 1906 roku Madżlesu – zgromadzenia parlamentarnego oraz przyjęcie ustawy zasadniczej. Choć zbrojna interwencja rosyjska w 1911 roku oznaczała koniec perskiego ruchu rewolucyjnego przełomu XIX i XX wieku, pozostawił on po sobie ważne dziedzictwo. Poza konstytucją i Madżlesem były to: reforma finansów, kres feudalnych darowizn czy też zwiększenie świeckiej jurysdykcji w sądach. Innym ważnym wydarzeniem tego okresu, którego konsekwencje w pełni ujawnić się miały dopiero w następnych dziesięcioleciach, było odkrycie w 1908 roku w południowo-zachodnich prowincjach Persji złóż ropy naftowej.

Podczas pierwszej wojny światowej, jak zauważa autorka, Iran stał się przedmiotem rywalizacji czterech państw, gdyż oprócz Rosji i Wielkiej Brytanii swoje interesy w tym kraju próbowały realizować jeszcze Niemcy i Turcja. W okresie powojennym swoje interesy w Iranie zaczęły też dostrzegać

Stany Zjednoczone. Profesor Keddie przedstawia nieco bardziej krytyczne podejście do przeprowadzonego przez Reżę Szaha w latach 1925-41 imponującego programu modernizacji kraju. Zwraca tu uwagę na fakt, iż ogromny postęp i unowocześnienie kraju w tym okresie odbyły się kosztem części ludności, autokratycznych metod sprawowania władzy oraz pogłębienia się podziałów pomiędzy zwolennikami nowoczesnego irańskiego nacjonalizmu oraz tradycyjnego społeczeństwa islamskiego².

Druga wojna światowa to ponownie okres ścierania się w Iranie wpływów amerykańskich, brytyjskich, niemieckich i radzieckich. Brytyjsko-radziecka okupacja, trudności gospodarczo-społeczne oraz wymuszona abdykacja Rezy-szaha i zastąpienie go przez jego syna Mohammada Reżę wywołały w kraju destabilizację i niepokoje. Po zakończeniu wojny z nową siłą rozgorzała walka o kontrolę nad Iranem, szczególnie zaś jego zasobami naftowymi, pomiędzy wojennymi sojusznikami. W Iranie nasilały się nastroje antyimperialistyczne, zaś szczególnym obiektem nienawiści stała się Anglo-Irańska Spółka Naftowa, posiadająca koncesję na wydobycie irańskiej ropy naftowej. W 1951 roku parlamentarna koalicja Front Narodowy na czele z premierem Mohammadem Mosaddeqiem przeprowadziła nacjonalizację przemysłu naftowego, co doprowadziło do poważnego konfliktu dyplomatyczno-handlowego z Wielką Brytanią i Stanami Zjednoczonymi. Zorganizowany przez CIA i wywiad brytyjski w 1953 roku pucz obalił premiera Mosaddeqę i oddał władzę w ręce szaha Mohammada Rezy, a irańskie pola naftowe amerykańskim i brytyjskim spółkom naftowym. Autorka zauważa, iż wydarzenie to dało początek irańskiemu antyamerykanizmowi, gdyż do tej pory Stany Zjednoczone uważane były przez Irańczyków za kraj przyjazny, w przeciwieństwie do Wielkiej Brytanii, którą oskarżano o wszelkie zło, które spadło na Iran. Tym większe więc było rozczarowanie ich postawą i udziałem w obaleniu premiera Mosaddeqę, uważanego za bohatera narodowego przez reprezentantów wszystkich irańskich opcji politycznych, od marksistów po nacjonalistów i od świeckich reformatorów po religijnych konserwatystów.

Okres rządów szacha Mohammada Rezy charakteryzował się z jednej strony zdecydowanym wzrostem wpływów amerykańskich na gospodarkę i politykę Iranu, z drugiej zaś z roku na rok coraz bardziej dyktatorskimi i represyjnymi metodami, do jakich szach posuwał się w sprawowaniu władzy. Mohammad Reza kontynuował program unowocześnienia gospodarki i społeczeństwa Iranu zainicjowany przez swojego ojca, czyniąc to jednak wyjątko-

---

² Co ciekawe, autorka w przedmowie do niniejszego wydania zauważa, że ten właśnie rozdział w kształcie, w jakim pojawił się w pierwszym wydaniu książki, był stroniczy, stanowiąc w głównej mierze krytykę programów gospodarczych Rezy Szaha. W nowym wydaniu, jak zapewnia, starała się to zrównoważyć omówieniem osiągnięć i problemów z innych dziedzin. N. R. Keddie, *Współczesny Iran. Źródła i konsekwencje rewolucji*, wyd. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2007, s. XIII.

wo nieudolnie. Jak zauważa Nikki Keddie, o ile działania Rezy Szaha dążyły do zminimalizowania zależności Iranu od państw zachodnich, konsekwencje działań jego syna były dokładnie odwrotne. Opozycję przeciw rządowi szacha starano się pacyfikować na dwa sposoby: przez wciąganie co bardziej ugodowych dysydentów w system władzy i administracji państwowej oraz przez represje (więzienia, tortury, zabójstwa) wobec tych bardziej radykalnych. W tych działaniach szczególną rolę odegrały utworzone przez szacha służby bezpieczeństwa znane jako SAWAK. Mohammad Reza postrzegał samego siebie jako światłego władcę, który aby unowocześnić kraj, musi pokonać opór marksistów i religijnych fanatyków i tak też przez długi czas postrzegany był przez rządy państw i opinię publiczną na Zachodzie.

Bardzo interesująco przedstawia się rozdział poświęcony współczesnej irańskiej myśli politycznej. Autorka zwraca uwagę na stale obecny w niej „antymperializm, któremu towarzyszy zdeterminowanie do tego, aby uwolnić Iran od zachodniej dominacji gospodarczej i kulturowej”. Ogromne poparcie społeczne dla islamskiego charakteru rewolucji tłumaczy ona, oprócz innych czynników, również „kojarzeniem zachodniej dominacji z zachodnią «kolonizacją kulturową», a rządów Pahlawich – z sekularyzmem”³. Biorąc pod uwagę problemy społeczno-gospodarcze, z jakimi od momentu swego powstania boryka się Islamska Republika Iranu, można zgodzić się z kolejną uwagą autorki, że „nowa myśl islamska stała się potężną bronią we wzniecaniu rewolucji, ale jeżeli chodzi o tworzenie nowych instytucji, to okazała się znacznie mniej skuteczna”⁴. Sam przebieg rewolucji szczegółowo przedstawiony jest w rozdziale dziewiątym, w którym autorka, krytycznie oceniając działania amerykańskiej administracji podczas kryzysu i rewolucji lat 1978-79, stwierdza jednocześnie, iż mało prawdopodobne jest, aby inna polityka amerykańska w tym okresie mogła w znaczący sposób wpłynąć na rozwój sytuacji.

Ostatnie trzy rozdziały: *Polityka i gospodarka za Chomeiniego: 1979-1989*, *Polityka i gospodarka Iranu lat pochomeinowskich* oraz *Społeczeństwo, gender, kultura, życie intelektualne* to, jak już wspomniano, nowa część pracy, dopisana przez autorkę w celu uzupełnienia drugiego wydania o wydarzenia najbardziej współczesne. Interesująca jest tu analiza procesu przejmowania przez ajatollaha Chomeiniego i jego stronnictwo całkowitej kontroli nad państwem oraz marginalizacji roli innych ugrupowań stanowiących opozycję wobec rządów szacha. Zarówno walka polityczna o władzę w porewolucyjnym Iranie, reformy społeczne i religijne przeprowadzone przez Chomeiniego i jego stronników, jak i stworzony przez nich system instytucjonalno-prawny państwa opisane są dość obszernie. Stosunkowo mało miejsca Nikki Ked-

---

³ Ibidem, s. 209.

⁴ Ibidem, s. 210.

die poświęca natomiast wojnie iracko-irańskiej, zarówno jej przebiegowi, jak i skutkom politycznym, społecznym i gospodarczym.

Po śmierci ajatollaha Chomieniego w czerwcu 1989 roku jego następcą na stanowisku faqih, uczonego w prawie, mającego faktycznie największą władzę w państwie, został były prezydent Ali Chamenei. Erę pochomeinowską autorka dzieli na dwa okresy. Do 1997 roku, gdy funkcję prezydenta Iranu sprawował Haszemi Rafsandżani, mówić można o okresie stagnacji, w którym sytuacja gospodarcza kraju i jego stosunki zagraniczne uległy nieznacznej poprawie, brak było natomiast poważniejszych zmian wewnętrznych. W wyborach prezydenckich w 1997 roku zdecydowane zwycięstwo odniósł Mohammad Chatami, który w kampanii wyborczej obiecywał zwiększenie swobód politycznych, praworządności, uczciwy rozwój gospodarczy i łagodną politykę zagraniczną. Jednakże podjęte przez niego próby wprowadzenia w życie zapowiadanych reform napotkały na zdecydowany sprzeciw islamskich konserwatystów. Ostatni rozdział poświęca autorka analizie zmian społeczno-kulturowych, jakie zaszły i wciąż zachodzą w Iranie od czasu rewolucji islamskiej, skupiając się na takich zagadnieniach, jak społeczeństwo, oświata, zdrowie, kobieta, rodzina, sztuka, nurty intelektualne i mniejszości. Nieco dyskusyjne jest zawarte we wnioskach do tego rozdziału stwierdzenie Nikki Keddie, że „W Iranie fundamentalistyczny rząd podjął wiele działań politycznych, dzięki którym powstało zdrowsze, lepiej wykształcone i (rzecz niezamierzona) bardziej wyrafinowane społeczeństwo, ale ta polityka miała też ogromne skutki negatywne, takie jak utrata potencjału emigrantów, odpływ kapitału, pogorszenie się gospodarki, zdegradowanie kobiet do poziomu obywaterek drugiej kategorii i znaczne ograniczenie praw człowieka, niekiedy w brutalny sposób”⁵.

Niewątpliwie bardzo interesującym i oryginalnym aspektem książki *Współczesny Iran. Źródła i konsekwencje rewolucji* jest zainteresowanie autorki problematyką sytuacji, pozycji i roli kobiet w społeczeństwie irańskim. W prawie każdym z ułożonych chronologicznie rozdziałów znaleźć możemy fragmenty dotyczące sytuacji irańskich kobiet w danym okresie historycznym. Szczególną zaś uwagę poświęca autorka ograniczeniom praw kobiet narzuconym w ciągu pierwszych lat rewolucji oraz walce, jaką przeciwko nim podjęły ugrupowania irańskich kobiet.

W związku z bardzo dynamicznie zmieniającą się, zarówno wewnętrzną, jak i międzynarodową sytuacją Iranu, wszelkie przewidywania i prognozy dotyczące jej rozwoju są, jak zauważa autorka, bardzo trudne i obciążone

⁵ Ibidem, s. 308. Taki wniosek jest do pewnego stopnia sprzeczny z tym, co autorka sama zauważyła nieco wcześniej, iż jednym z głównych powodów recesji w irańskiej gospodarce były tragiczne skutki wojny z Irakiem (s. 267). Można by też się spierać, czy w dziedzinie praw człowieka w Iranie od czasów szaha Mohammada Rezy dokonał się regres czy też postęp, czy może jest porównywalnie źle.

dużym ryzykiem. Sam tylko okres od ukazania się niniejszej pozycji na rynku amerykańskim (2003) do czasu jej przetłumaczenia i wydania w Polsce (2007) obfitował w Iranie w wiele ważnych wydarzeń⁶. Recenzowana tu publikacja jest bardzo bogatym kompendium wiedzy na temat współczesnego Iranu. Pozwala zrozumieć przyczyny i źródła zjawisk tam zachodzących oraz zapoznaje czytelnika ze skomplikowaną sytuacją społeczną i oryginalnym systemem politycznym Islamskiej Republiki Iranu.

---

⁶ Dołączona na końcu książki aktualizacja opisuje wydarzenia mające miejsce do grudnia 2005 roku, *ibidem*, s. 315-318.